

χαρές της και τις πίκρες της. Ἡ ἐποχή του ἦταν, ὅπως εἶδαμε, ἐποχή ἀμύλης γιὰ νὰ τὸ πιστεύει πὼς ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὴν βοηθήσει ἀποτελεσματικὰ στὴν γενική της προκοπή. Τὴν ἀξία τοῦ λόγου του τὴν τονίζει μὲ ἔμφραση ὁ Ροῖδης: «Οὐδὲ δύναται τοῦτο νὰ θεωρηθῇ, ὡς συνήθης πεζὺς λόγος, ἀλλὰ πολὺ μάλλον ὡς συλλογὴ πεζῶν ποιημάτων. Τὸ αἶσθημα καὶ ὁ λυρισμὸς ἐπικρατοῦσι καὶ εἰς αὐτὰς τὰς γραμματικὰς συζητήσεις»¹. τὴν θέση του στὴν ἱστορία τῆς πατρίδας του τὴν ἔχει ἐκτιμῇσει δίκαια, καὶ ὁ ἴδιος καὶ οἱ μεταγενέστεροι: «Μέσα στὸ 'Ταξίδι' εἶναι ὅλος ὁ Ψυχάρης, ὁ ἐπιστημονικὸς, ὁ λογοτέχνης, ὁ κριτικὸς, ὁ μαχητής, ὁ ἀνθρωπικός. Εἶναι τὸ 'ἔργον' του. Μποροῦσε καὶ νὰ πεθάνει ὕστερ' ἀπ' αὐτὸν χορὸς νὰ χάσει τίποτε ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ του ρόλο. "Ὅλες οἱ ἀνόντητες τοῦ Ψυχάρη συντρέξανε γιὰ νὰ συνθέσει μὲ μῆδ' τὸ ἔργο ὑδάκαρης τῆς ζωῆς του»². Κι ὅπως δηλώσαμε στὴν ἀρχή, γιὰ νὰ τὰ πᾶμε καλά, πρέπει νὰ τὸν ἀκολουθήσουμε. "Ἄς τὸν ἀκολουθήσουμε, λοιπόν, ἕως τὸ τέλος, κι ἂς κλείσουμε καὶ μετὶ τὴν πνευματικὴ αὐτῆς περιδιάβαση στὸν χῶρον τῆς Ρωμοσύνης του, μὲ τὸν τρόπο ποὺ καὶ ἐκείνος θέλησε ὅταν ἀκόμη ζοῦσε. Μὲ τὸ ἐπίγραμμα ποὺ ἔγραψε γιὰ τὴν ἐπιτύμβια πλάκα στὸν τάφο του, στὴν Χίο.

Στὴν Πατρίδα

«Μοιρολόιστρες χιῶτισσες, πατριώτισσές μου, μαννάδες, ἀδελφάδες, θυγατέρες μου ἐσεῖς ὅλες, ἂν τύχη μὴ μέραι καὶ κατεβῆτε στὰ κρογιάλι, ἂν τύχη καὶ περάσετε μπροστὰ στὸ ἄστρο μου τὸ μνήμα, σταθῆτε μὴ σιγῇ, τραγουδήστε μου ἕνα μοιρολόι ἀπὸ κείνα ποὺ σὰς ἄκουσα νὰ τραγουδᾶτε, σὰν εἰμὺνα παλληκάρι καὶ πῆγα στὰ χωριά τῆς Μαστίχας, νὰ μάθω τὴ λαλιά σας. Τὰ ρωμαίμια, ποὺς ἔρει; μπορεῖ νὰ ξυπνήσουνε ἄξαφνα ὡς καὶ στὸν τάφο, τόσο τ'ἀγάπησα, τόσο βαθιὰ τ'ἔβαλα μέσα γιὰ μέσα στὴν καρδιά μου, τὴ ρωμαίμιά μου τὴν καρδιά. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νάχη τὸ μοιρολόι σας λόγια πολλὰ. Φτάνουνε δύο. Πῆγτε μονάχα πὼς γύρισαν τὸν κόσμον πέρα πέρα, πὼς ἄφησαν τὴ Γαλλία καὶ πὼς ἦρθαν νὰ ζεσταθῶ, πὼς ἦρθαν νὰ ζαποστάσω στοῦ ἥλιου μας τὸ φῶς, τὴν καλοσύνη τῆς Πατρίδας»³.

1. Εἰθώλα, Ἀθήνα 1893, σ. 388.

2. Δ. Γληνός: Βιογραφικὸ καὶ κριτικὸ σημεῖωμα στὴν Β' ἐκδοση τῆς «Αἰγῆς», χ.χ., σ. 29 - 30. 3. Ψυχάρηδες, σ. 875 - 6.

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΥ

Δυὸ λόγια

«Ὅποιος μὲ διαβίση θὰ καταλάβῃ μὲ τί σκοπὸ ἔγραψα τὸ *Ταξίδι μου*. Γλῶσσα καὶ πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιο. Νὰ πολεμᾷ κανεὶς γιὰ τὴν πατρίδα του ἢ γιὰ τὴν ἔθνικὴ τὴ γλῶσσα, ἕνας εἶναι ὁ ἄγωνας. Πάντα ἀμύνεται περὶ πατρίδος».

Ἡ ζωὴ μου εἶναι τῆς Γαλλίας. Ὅτι εἶμαι, στὴ Γαλλία τὸ χροιστῶ. Τὴν ἀγαπῶ σὰ μητέρα καὶ σὰν πατρίδα. Ἐγὼνα παιδί της στὴν ὥρα τῆς δυστυχίας καὶ τῆς θλίψης· πὼς νὰ μὴν τὴ λατρεύω; Γεννήθηκα ὁμῶς Γραικὸς καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ξεχάσω· ἔχω χρέη καὶ στὴν Ἑλλάδα. Θέλησα νὰ τῆς τὸ δείξω. Ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ τῆς εἶμαι χρήσιμος στὸν πόλεμο, τουλάχιστο πολεμῶ γιὰ τὴν ἔθνική μας γλῶσσα. Ἐνὰ ἔθνος, γιὰ νὰ γίνῃ ἔθνος, θέλει δυὸ πράγματα· νὰ μεγαλώσουν τὰ σύνορά του καὶ νὰ κίμῃ φιλολογία δική του. Ἀμα δεῖξῃ ποὺ ἔρει τὴν ἀξίει ἡ δημοτικὴ του γλῶσσα κι ἅμα δὲν ντραπῇ γι' ἀφθὴ τὴ γλῶσσα, βλέπουμε ποὺ τόντης εἶναι ἔθνος. Πρέπει νὰ μεγαλώσῃ ὅχι μόνον τὰ φυσικά, μὰ καὶ τὰ νοερά του τὰ σύνορα. Γι' ἀφτά τὰ σύνορα πολεμῶ.

Ἄλλα δὲν εἶχα νὰ πῶ στὸν πρόλογό μου. Ὅσοι πιάσουν τὸ βιβλίον μου στὸ χέρι γιὰ νὰ διασκεδάσουν καὶ νὰ περάσῃ ἡ ὥρα—νὰ τὸ πῶ φανερά, γι' ἀφτοὺς γράφω—δὲν ἔχουν ἀνάγκη μῆτε νὰ τοὺς ξηγήσω τὸρθογραφικὸ σύστημα ποὺ ἀκολουθήσα, μῆτε νὰ τοὺς δώσω λόγο γιὰ καθὲ λῆξη, γιὰ καθὲ φράση ποὺ ἔγραψα. Δὲν ἔβαλα ἕναν τύπο γραμματικό, δὲν ἔγραψα μὴ λῆξη, μὴ συλλαβὴ στὸ βιβλίον μου, χωρὶς νὰ τὸ συλλογιστῶ πρὶν ὅρες, μπορῶ μάλιστα νὰ πῶ χρόνια, ἀφοῦ κάθε χειμῶνα στὰ δημόσια μαθήματα ποὺ δίνω, τῆς γλώσσας μας τὴν ἱστορία μελετῶ.

Ὅποιος πάλε θέλει νὰ μὲ διαβίση γιὰ νὰ μὲ κατακρίνῃ, γιὰ νὰ βρῇ λάθῃ, γιὰ νὰ κάμῃ τὸ δάσκαλο, τὸν παρακαλῶ πρῶτα νὰ ρίξῃ μὴ ματιά στὰ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλολογικὰ μου δοκίμια—στὰ *Ἱστορικά ζητήματα*! καὶ στὰ γαλλικά μου συγγράμματα. Γιὰ νὰ μὲ κατηγορήσῃ, πρέπει πρῶτα νὰ διῇ μὲ τί ἰδέα γράφω κι ἂν ἀκολουθήσα παντοῦ τὴν ἴδια ἰδέα ἢ ὄχι. Θὰ μὲ κίμουν παρατήρηση γιὰ πολλὰ πράγματα ποὺ

1. *Questions d'histoire et de linguistique. Ἱστορικά καὶ γλωσσολογικά ζητήματα (Μεσαιωνικά... Γραμματικά... Λεξικά)*, ΚΠ 1888 (σ.ε.).

ἀποκρίθηκα ἄλλοι¹, χωρὶς μάλιστα νὰ προσμένω τὴν παρατήρησιν. Δὲ θάπαντήσω καὶ δέφερην φορὰ. Διὴ μου γλώσσα δὲν ἔχω καὶ δὲν ἐφτείαξα γλώσσα, γιατί πλάστης δὲν εἰμαι. Γράφω τὴν *κοιὴ* γλώσσα τοῦ λαοῦ· ὅταν ἡ δημοτικὴ μας γλώσσα δὲν ἔχει μιὰ λέξιν ποὺ μᾶς χρειάζεται, παίρνω τὴ λέξιν ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ προσπαθῶ, ὅσο εἶναι δυνατόν, νὰ τὴν ταιριάξω μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ. Ἔτσι ἔκαμαν ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου· ἔτσι θὰ κάμουμε καὶ μεῖς. Μὲ φαίνεται ποὺ γιὰ πρότερον φορὰ, σ' ἄφ' ὅτ' τὸ βιβλίον, γράφηκε μὲ κάποια σειρὰ κ' ἐνόητα ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Προσπάθησα νὰ τὴ γράψω κανονικὰ, νὰ φυλάξω τοὺς νόμους τῆς, νὰ προσέξω στὴ φωνολογίαν, στὴ μορφολογίαν, στὸ τυπικὸ καὶ στὴ σύνταξιν τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς.

Δὲν εἰμαι τόσο νέος, δὲν εἰμαι καὶ τόσο παιδί, γιὰ νὰ νομίζω ποὺ κατ' ὀρθωσα μ' ἄφ' ὅτ' μου τὸ βιβλίον νὰ λύσω τὸ πρόβλημα ποὺ μᾶς βασανίζει ὅλους. Γιὰ νὰ τὸ λύσουμε, χρειάζονται ἀκόμη πολλὰ· πρέπει πρῶτα ὁ καθένας νὰ πιάσῃ νὰ μάθῃ μὲ τὰ σωστά του ἄφ' ὅτ' τὴ γλώσσα ποὺ καταφρονεῖ χωρὶς νὰ τὴν ξέρῃ, νὰ γίνουνη γραμματικῆς, νὰ παραδίδεται ἡ ἀληθινὴ μας γλώσσα καὶ ὅχι μόνον ἡ καθαρεύουσα στὰ σκολειὰ καὶ στὸ Πανεπιστήμιον. Πρέπει μάλιστα νὰ σπουδάξουμε καλύτερα τὴν ἀρχαίαν, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ἱστορικὴ ἀξία τῆς δημοτικῆς, νὰ τὴ μελετήσουμε μὲ σέβας καὶ νὰ διοδῃ ποὺ μόνον τὴ δημοτικὴ εἶναι δυνατόν νὰ καλλιεργήσουμε καὶ νὰ γράψουμε. Προσπάθησα νὰ δείξω ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ γράψῃ ἄφ' ὅτ' τὴ γλώσσα καὶ πῆξά. Τὸ λέω φανερά καὶ μ' ὅλη μου τὴν καρδίαν· ἂν τὸ βιβλίον μου δὲν εἶναι καλόν, φταίω γώ· ἡ γλώσσα μας δὲ φταίει.

Γραμματικὴ ὅμως δὲ θέλησα νὰ κάμω. Τὸ βιβλίον μου ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ φαντασία καὶ ποίηση. Πῆρα πρόφασιν τὸ ταξίδι ποὺ ἔκαμα, κοντέβουν τώρα δυὸ χρόνια, στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Πολλοὶ ταξιδιώτες συνηθίζουν καὶ μᾶς λέν τι ἔκαμαν τὴ Δεφτέρα καὶ τὴν Τρίτην, τί ὥρα ἐφτάζαν καὶ τί ὥρα ἐφύγαν, τί κρασί ἤπιαν, πόσα κουνούπια τοὺς δάγκασαν, ποιόνα εἶδαν ἐκεῖ ποὺ κατέβηκαν, τί μαλλιά εἶχαν ἡ νοικοκερά καὶ ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ. Ἐπειτα, σ' ὅ τι χώρα καὶ ἂν πητήσουν, κάθονται καὶ μᾶς διγόνονται τὰ ἱστορικὰ τῆς. Τέτοια δὲν ἔχω. Ὁ guide Joanne² εἶναι πολὺ πιὸ χρήσιμος ὁδηγὸς ἀπὸ μένα.

1. Στὶς σσ. 239 - 240 τῆς β' ἐκδόσεως τοῦ *Ταξιδιοῦ* ὁ Ψυχάρης ἀπαριθμεῖ τὶς σχετικὰς γλωσσολογικὰς μελέτας του (σ.ἐ.).

2. Adolphe Joanne (1813 - 1881): Γάλλος γεωγράφος, συντάκτης «Ὀδηγῶν» (σ.ἐ.).

Κανένα ἀπ' ὅσα λέω στὸ βιβλίον μου δὲ συνέβηκε ἀλήθεια. Ἀλήθεια εἶναι μόνον τὸ μῖσος ποὺ ἔχει καθὲ Γραικὸς γιὰ τὸν Τούρκο κ' ἡ ἀγάπη ποὺ ἔχει γιὰ τὴν πατρίδα του καὶ γιὰ τὴ γλώσσα ποὺ τοῦ μίλησε ἡ μάνα του παιδί. Ποτές στὴ ζωὴ μου δὲν ἔδωσα μεγάλη προσοχὴ στὰ τοιαῦτα· ὁ ἄθροπος μονάχα, ἡ ιδέα καὶ ὁ νοῦς ἔχουν κάποια ἀξία στὸν κόσμο. Τὰ γενικὰ ζητήματα εἶναι τὰ μόνον σπουδαῖα ζητήματα. Γιὰ τοῦτο, ὅπου γράφω τὸ *ἐγώ*, εἶναι τύπος ρητορικῆς· *ἐγώ* τίποτος δὲν εἰμαι· ἡ ἔθνικὴ ψυχὴ κατὰ σημαίνει· προσπάθησα νὰ διῶ ποὺ καὶ ποὺ τί ἔχει μέσα τῆς ἄφ' ὅτ' ἡ ψυχὴ, καὶ μιλώντας γιὰ μένα, συλλογιοῦμαι τοὺς ἄλλους. Τὸ βιβλίον μου εἶναι παραμῦθον, ὅχι ταξίδι.

Ἀφ' ὅτ' θέλησα. Θέλησα καὶ κάτις ἄλλο· νὰ διασκεδάσῃ ὁ ἀναγνώστης μου, καὶ ἂν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ μὲ βαρεθῇ, ἀκόμη καὶ ὅταν τοῦ μιλῶ γιὰ σοβαρά κ' ἐπιστημονικὰ ζητήματα. Μὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα θέλησα νὰ μπορέσῃ ὁ καθένας νὰ μὲ καταλάβῃ.

Παρίσι, 1888.